

LUND UNIVERSITY

Vita kyrkoväggar - myten om kalkmålningarna och reformationen

Wienberg, Jes

Published in:
ALE

2023

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (2023). Vita kyrkoväggar - myten om kalkmålningarna och reformationen. *ALE*, 2023(4), 1-15.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Annan

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Vita kyrkoväggar

Myten om kalkmålningarna och reformationen

JES WIENBERG

Professor, historisk arkeologi, Lunds universitet

Det är en myt att de medeltida kyrkornas målningar kalkades över vid reformationen. Myten lever, eftersom den utgör en enkel förklaring till kontrasten som kan iakttas exempelvis i S:t Petri kyrka i Malmö mellan vitkalkade väggar och valv och Krämarkapellets färgrika kalkmålningar där. Myten finner även stöd i en del litteratur och på hemsidor, trots att det är känt sedan 1800-talets slut att traditionen med kalkmålningar fortsatte efter reformationen, till exempel i stadskyrkan i Ronneby 1586. Traditionen upphörde först under perioden 1650–1800. Vitkalkningen genomfördes också under en längre period, från 1500-talet och in på 1800-talet, i många fall när bilderna hade blivit gamla, ansågs omoderna och dessutom var smutsiga. I Malmö kalkades bilderna dock redan 1555 och i S:t Nikolai i Halmstad på 1580-talet.

Vita kyrkoväggar

När besökaren kommer in i S:t Petri kyrka i Malmö möts denne av ett stort kyrkorum med vitkalkade väggar. Vid en sväng åt vänster uppstår det en kontrast, eftersom Krämarkapellets valv och väggar är täckta av kalkmålningar (figur 1a & b). Ett vitt kyrkorum och ett färgrikt kapell – hur blev det så? Har det alltid varit så?

Medeltidsarkeologen Rikard Holmberg antog i boken *Kyrkobyggnad, kult och samhälle* (publicerad 1990) att när kyrkan vandaliserades 1529 skonades Krämarkapellets kalkmålningar medvetet.¹ Holmbergs bok har länge använts som kursbok vid utbildningen av medeltidsarkeologer/historiska arkeologer, så det är kanske inte konstigt att studenter tror att de medeltida målningarna kalkades över vid reformationen.

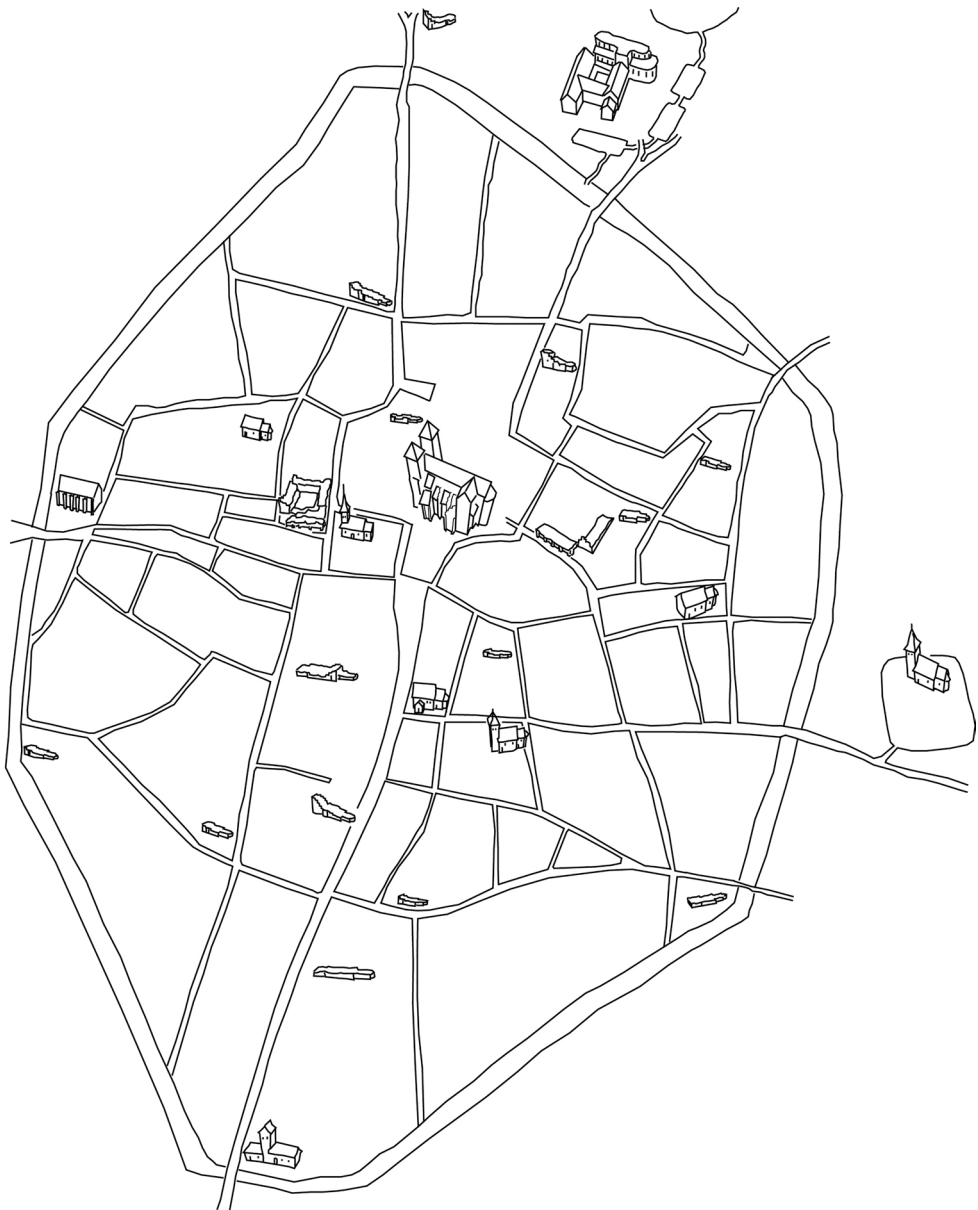

Figur 1a & b. S:t Petri i Malmö med vitkalkade väggar och valv i långhuset, men färgrika kalkmålningar i Krämarkapellet. Foto: Jes Wienberg, augusti 2022.

Det är en utbredd uppfattning att kyrkornas väggar och valv målades vita vid reformationen. Uppfattningen återfinns i böcker, artiklar, på hemsidor och i många andra sammanhang. Ändå har det framhållits gång på gång att reformationens överkalkning är en myt. När blev då kyrkornas bilder överkalkade – i Malmö, i Skånelandskapen och i Norden? Och varför överlever myten?

Reformationen som revolution

Reformationen kan beskrivas som en revolution, som en samhälls-omvälvning, formellt sett 1527 i Sverige och 1536 i Danmark-Norge. Påvekyrkan ersätts med en furstekyrka, katolska biskopar avsätts och fånglas och de nya lutheranska biskoparna får inte plats i riksråden. Lantkloster avvecklas medan städernas tiggarkonvent hastigt stängs, deras egendomar konfiskeras, övertas av kungen eller förlänas till frälset. Många kyrkor och kapell rivs eller tillåts förfalla, altaren och helgonbilder tas bort, gudstjänsten omvandlas, vallfarten avstannar och skärselden upphör att skrämja.

Figur 2. Kyrkorna i Lund på 1540-talet. Efter Gardelin 2009 s. 106.

Från 1520- och 1530-talen känner vi till ett antal bildstormar i de delar av Europa som genomgick en reformation. I Norden är de kända från Storkyrkan i Stockholm 1526, S:t Petri i Malmö 1529, Vårfrukyrkan i Köpenhamn 1530 och 1534, kanske S:ta Anna kapell i Åbenrå omkring 1530 och S:t Mikael i Slagelse 1533. Borgare förstörde då medvetet katolska bilder, ett exempel på ikonoklasm. I

Malmö var det reformatorn och prästen Claus Mortensen och hans anhängare som tog sig in i stadskyrkan.² Det kan ha varit betydligt fler utan att det har lämnat spår i texterna.

Genom en partsinlaga, ”Krönika eller kort inlägg i saken om mindrebrödernas utdrivande från deras kloster i provinsen Dacia”, vet vi hur franciskanerna – gråbröderna – blev utslängda mer eller mindre våldsamt från sina konvent 1528–1532. I Ystad blev således en av bröderna dödad under händelserna, då han kastades omkull och trampades ned.³

Det går att kartlägga hur Lunds många kyrkor reducerades i antal efter reformationen. Kung Kristian III befälde rivning av överflödiga kyrkor 1536–1537, så på 1540-talet fanns få kyrkobyggnader kvar, de övriga stod som ruiner eller var borta (figur 2).⁴ Samma sak hände i andra städer med många kyrkor, men även för kapell generellt, många kloster och konvent samt en del övertaliga sockenkyrkor på landet.⁵

Reformationen gick också ut över kyrkornas många altaren. I Lunds domkyrka hade de flesta av de omkring 70 altarna försvunnit enligt en beskrivning på 1580-talet.⁶ Drabbades de medeltida kalkmålningarna av samma raseri?

Reformationens vitkalkning

Kyrkornas väggar gror igen med mögel, och överallt i landet marscherar otaliga spannar iväg och grips av händer som svingar in dem i kyrkorna och kastar deras innehåll av kalk upp mot valven så att alla målningar försvinner.

Så beskriver författaren Henrik Stangerup måleriskt i romanen *Broder Jacob* hur det gick till under den danska reformationen.⁷

Lite mera sakligt förmedlas i flera böcker, som fick stor spridning under 1900-talet, att reformationen ledde till vitkalkade kyrkointeriörer. Här kan som ett tidigt exempel nämnas författaren Peter Købke med den populära *De danske Kirkebygninger*. Han skrev att ”nästen alle Malerier paa Vægge og Hvælvinger blev dækkede med Hvidtekosten”.⁸ Ett annat exempel är historikern Troels Troels-Lund med den kulturhistoriska klassikern *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede* som har översatts till svenska.⁹ Troels-Lund ansåg att de roliga, folkliga och allmänt begripliga bilderna överkalkades under 1600-talet, då man omsider begrep att de drog uppmärksamheten från predikan, som kunde vara både lång och tråkig.

Filologen och författaren Thure Hastrup skrev i läroboken *Vore gamle Kirker*, som trycktes i flera utgåvor, att reformationen inledningsvis hade fördömt all utsmyckning med bilder och många kalkmålningar då vitkalkats.¹⁰ Och arkitekten Helge Finsen beskrev i *Kirken i landskabet* hur den brokiga, men lärrika katolska bildvärlden doldes bakom vit kalk av ökande tjocklek.¹¹

Den som söker sig till nyare exempel där det beskrivs hur de medeltida målningarna kalkades över, kan exempelvis bläddra i ett danskt skollexikon, lyssna på den digitala kyrkoguiden, kolla turistinformationen eller läsa tidningen *Axess*.¹² Och överraskande återfinns detta också i ett nytt och i övrigt utmärkt översiktsverk, historikern Gunnar Wetterbergs *Skånes historia*, där det står om reformationens stora förändringar, att ”kalkmålningar vitmenades”.¹³

Slutligen kan åter nämnas Holmbergs bok och bildstormen i Malmö 1529, där han dock försiktigt tillägger: ”I vilken utsträckning övervittningar av medeltida måleri skett under denna period är outrett.”¹⁴ Fast det är inte riktigt sant, för redan när Holmberg författade sitt manus omkring 1972–1973 fanns mycket publicerat om när och också varför kyrkorna vitkalkades.

Fortsatt målning och utsträckt vitkalkning

Den främste kännaren av de danska kalkmålningarna, tecknaren Julius Magnus-Petersen, som arbetade för Nationalmuseet i Köpenhamn, presenterade det då relativt nya källmaterialet i ett stort planschverk, *Kalkmalerier i Danmark* (1895). Översikten har en tidsgräns vid cirka 1600, men traditionen fortsatte efter detta årtal. Han noterar, att det finns kalkmålningar gjorda fram till mitten av 1600-talet med undantag även från 1700-talet. Som exempel nämns Rise på Langeland, där figurer målades i valvet 1720. Traditionens upphörande såg han mot bakgrund av frälsets och landets försämrade ekonomi samt en sträng pietism. Nu användes ”Hvidtekosten” utan nåd.¹⁵ Iakttagelserna populariserades sedan i *De gamle Kalkmalerier i vore Kirker*.¹⁶

Medeltidsarkeologen Otto Rydbeck kom några år senare fram till en ståndpunkt av både och i *Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor*:

I såväl Sverige som Danmark målade man fastän undantagsvis under både 15- och 1600-talen, ja ända in på 1700-talet. Detta var dock undantag. Under nyssnämnda århundraden fick vanligen hvitningskvasten ersätta penseln liksom i vår egen tid.¹⁷

Sedan bör nämnas kyrkohistorikern och sockenprästen Peder Severinsen, som i den av honom redigerade *Kirke-Tidende* 1917 skrev en kort artikel med titeln ”Hvem overkalkede Kalkmalerierne?”.¹⁸ Som en reaktion mot Troels-Lunds uppfattning menade Severinsen att kalkmålningarna huvudsakligen överkalkades under perioden cirka 1650 till 1800. I hans egen kyrka Sigersted på Själland var senmedeltida kalkmålningar således synliga ännu 1791.¹⁹

Ända från den tid då de första kalkmålningarna upptäcktes, avtäcktes och publicerades, har det varit uppenbart att traditionen fortsatte efter reformationen. Idag råder konsensus bland arkeologer, historiker, konst- och kyrkohistoriker, att nog blev merparten av de gamla kalkmålningarna i Norden överkalkade *efter* reformationen, men det skedde lång tid efter och för det mesta oberoende av denna. Nya bilder målades faktiskt under 1500-talet, och först under 1600- och 1700-talen dog traditionen ut, alltså relativt kort tid före de första avtäckningarna under tidigt 1800-tal; och enstaka målningar blev aldrig överkalkade.²⁰

Det finns tre huvudargument för att kyrkornas väggar och valv inte vitkalkades under eller omedelbart efter reformationen:

För det första: det fanns kalvinistiskt präglade länder där man gick radikalt till väga som i Schweiz, Nederländerna och Skottland,²¹ men i Norden var man mera pragmatisk. Reformatorn Martin Luther var tolerant när det gällde bilder i kyrkor, så länge det inte utövades kult; bilder kunde vara pedagogiskt nyttiga som påminnelser för den illitterata. Luther hade overseende med bilder, i motsats till Huldrych Zwingli och Jean Calvin.²²

Nej, reformationen i Norden pågick länge och vann gradvis insteg i samhället. Reformationen var just en reformation, eller med historikern Axel Bolvigs ord, en evolution, inte en revolution.²³ Sedan fanns det enstaka personer som var mer nitiska och inspirerade av det kalvinistiska programmet, exempelvis den lundensiska superintendenten, alltså biskopen, Niels Palladius²⁴ och den danska teologen Niels Hemmingsen.²⁵

För det andra: ett stort antal kalkmålningar har avtäckts, som kan dateras till tiden kring och efter reformationen, under hela 1500-talet och in på 1600-talet. Traditionen att utsmycka kyrkorna med kalkmålningar fortsatte således med några justeringar; först försvann glorian från helgonen, sedan helgonen själva, och bibliska motiv blev förhärskande, liksom bruket av texter.²⁶

För det tredje finns talrika belägg på överkalkningar, där det framgår, att fenomenet var utspritt över flera hundra år, 1500-, 1600-, 1700- och 1800-talen: Biskopen befallde överkalkningar vid sina visitationer på Lolland 1563, men ännu 1578 var en Mariabild synlig i Tågerup i samband med ett nytt besök.²⁷ Kalkmålningar i Bellinge på Fyn överkalkades mellan två biskopsvisitationer 1589 och 1596.²⁸ Århus domkyrka på Jylland kalkades invändigt 1646, 1653–1654, 1726 och åter 1775–1777.²⁹ I Råsted på Jylland överkalkades romanska kalkmålningar så sent som på 1730-talet.³⁰ I Tirsted på Lolland skedde överkalkningen efter 1732.³¹ I Boeslund var det delvis fallet 1743, i Sigersted skedde det efter 1791, båda på Själland,³² och i Tyrstrup på Jylland så sent som efter 1832.³³

Med mer systematiska genomgångar går det säkert att få fram nationella eller regionala tendenser. Konstvetaren Mereth Lindgren har i sin avhandling *Att lära och att pryda* lyckats precisera när eftermedeltida kalkmålningar kom till, särskilt i landskapen kring Mälardalen, och när samma bilder kalkades över. De målades under perioden 1530–1630, flest 1590–1630. Och bilderna vitkalkades sedan under perioden 1660 till efter 1800, flest under rokokon och nyklassicismen 1740–1780.³⁴

Enstaka kalkmålningar blev emellertid aldrig överkalkade utan har förblivit synliga sedan medeltiden eller åtminstone 1500-talet – Nørre Saltum, Ribe domkyrka och Sulsted på Jylland,³⁵ Sædinge på Lolland,³⁶ Gierslev och Sorø på Själland³⁷ samt Härkeberga i Uppland.³⁸

Men när kalkmålningar upptäcktes, blev valet ibland att åter låta vitkalka dem, eftersom motiven förargade en pryd samtid, exempelvis i Voldby på Jylland, Nebbelunde och Tågerup på Lolland, Sanderum och Ørbæk på Fyn samt Fårevejle på Själland.³⁹

Även i modern tid har kyrkor dekorerats: Konstnären Joakim Skovgaard utsmyckade Viborg domkyrka på Jylland med fresker, alltså kalkmålningar på våt puts, under det tidiga 1900-talet. Samma konstnär försåg för övrigt Lunds domkyrkas absid med en mosaik på 1920-talet. Det kan då betänkas att kalkmålningarna i Skandinavien ursprungligen just hade de mera kostbara mosaikerna i medelhavsländerna som förlagor. Och på 1980-talet fick Ribe domkyrkas absid på Jylland omdiskuterade fresker av konstnären Carl-Henning Pedersen. Så helt har traditionen inte upphört.

Figur 3. Kalkmålningarna i Ronneby från 1586 – människan mellan himmel och helvete. Foto: Bodil Petersson, juli 2021.

Efter reformationen i Skåneland

Hur var det med de försvunna kalkmålningarna i S:t Petri i Malmö, där Rikard Holmberg lade skulden på bildstormen 1529? Bildstormarna i Danmark var riktade mot religiös kult, inte mot kalkmålningar i sig. Konstnären och lokalhistorikern Einar Bager har noterat, med hänvisning till kyrkans räkenskaper, att kyrkans ”anstötliga” kalkmålningar överkalkades 1555, och koret ensamt utsmyckades med kungen och drottningens samt hertig Frederiks (senare kung Frederik II) vapenbilder, dessutom borgmästarens och kyrkvårdarnas bomärken.⁴⁰ När sedan kyrkan restaurerades 1847–1853 och 1858–1859 under ledning av den mångsidiga Carl Georg Brunius, hackades all puts bort under vintern för att hantverkarna inte skulle frysa, och i och med det försvann de medeltida kalkmålningarna, medan Krämarnakapellet skonades eftersom det användes som stadens spruthus, alltså brandstation. Kapellets bilder togs fram vid en restaurering 1904–1906.⁴¹

Ett annat exempel är S:t Nikolai i Halmstad, där rektorn för latinskolan, Hermannus Chytraeus eller Herman Pedersen, skrev att kyrkan vitkalkades under hans tid som rektor cirka 1582–1585. Och av den anledningen spekuleras det om vitkalkningen kan ha framkallats av kalvinistiskt sinnade borgare med bakgrund i Nederländerna eller Skottland.⁴²

Sedan kan nämnas målningarna i Heliga korsets kyrka i Ronneby från 1586 (figur 3) som exempel på en omfattande efterreformatorisk insats, där bibliska texter dominerar. Bilderna vitkalkades 1772, men togs åter fram 1911. Det fanns dock några vapenbilder som aldrig överkalkades.⁴³

Större eller mindre efterreformatoriska kalkmålningar är kända från ett antal kyrkor i Skånelandskapen – i Skåne Allerum, Brunnby, Flädie, Hallaröd, Mariakyrkan i Helsingborg, Kågeröd, kanske Lilla Harrie, Lyngby, Lunds domkyrka, Möraryp, Sankt Ibb på Ven, Skarhult, Trolleås, Äspinge, Äspö och Östra Vemmenhög, i Halland S:t Lars i Falkenberg och Kinnared samt i Blekinge utöver Ronneby även i närliggande Rödeby.⁴⁴

Således finns exempel från Skåneland på tidiga överkalkningar och efterreformatoriska kalkmålningar, där åtgärderna i Malmö kan ha uppmuntrats av så kallade krypto-kalvinister verksamma under 1500-talets andra hälft, alltså teologer som var mera kritiska till bilder än Luther. Den bildfientlige Niels Palladius var således superintendent, biskop, i Lunds stift, under perioden 1551–1560, det vill säga när S:t Petri vitkalkades.

Varför myten lever vidare

Trots massivt med belägg för efterreformatoriska målningar, trots de tidsmässigt mycket utspridda exemplen på vitkalkningar, och trots att åtskilliga personer direkt har avvisat myten om reformationens betydelse,⁴⁵ så lever myten vidare. Varför? Det finns en rad orsaker:

Det är, som har konstaterats, en bra och enkel berättelse som skänker mening. Kalkmålningarna var katolska, sedan blev det reformation, och protestanterna täckte över bilderna.

Har man erfarenheter från ett mera kalvinistiskt präglat land kanske det förväntas att även svenska kyrkor vitmålades i samband med reformationen.⁴⁶

Att vitmålning gjordes i samband med reformationen nämns sporadiskt i såväl populär- och facklitteratur som i skolböcker och

romaner – med exempel som Troels-Lund, Købke, Hastrup, Finsen, Holmberg, Stangerup och Wetterberg.

Sedan kan det konstateras att författare uppenbarligen inte alltid är tillräckligt pålästa när det gäller det ämne som de vill förmedla, att kunskap från en grupp eller krets sent eller aldrig når andra kretsar. Således borde Købke och Troels-Lund ha känt till Magnus-Petersens iakttagelser när de skrev om kalkmålningar, då Magnus-Petersen publicerade sina resultat populärt i samma serie som Købke. Och Holmberg borde ha känt till vad Bager skrivit om S:t Petri i Malmö, medan Stangerup inte hade anspråk på annat än fiktion.

Olika översiktsverk kan ge intryck av att kalkmålningar enbart hör medeltiden till, alltså tiden före reformationen. För här bryts oftast serien eller kronologin konventionellt vid reformationen, Gustav Vasas eller Kristian III:s tillträden som kungar, och nya ämnen tar vid. Det finns alltså en schablonbild av att kalkmålningarna är medeltida.

Slutligen kan det konstateras, att intresset för eftermedeltida kalkmålningar började öka först från 1980-talet. Fram till dess var medeltiden självklart i fokus och senare tiders kalkmålningar ansågs sakna kultur- eller konsthistoriskt intresse.⁴⁷ Det var de medeltida kyrkorna som var intressanta att analysera och återskapa inom kyrkoarkeologin, konstvetenskapen och arkitekturhistorien.

Kyrkan i förändring

Det är en myt, att de medeltida kalkmålningarna kalkades över vid reformationen. Luther var inte fientligt inställd till bilder, enbart när det utövades kult. Reformationens få kända bildstormar i Norden drabbade således huvudsakligen skulptur och vallfart. Traditionen att dekorera kyrkor med kalkmålningar fortsatte fram på 1600- och 1700-talen, vilket bilderna från 1586 i stadskyrkan i Ronneby är ett exempel på. Traditionen med kalkmålningar dog ut först under perioden 1650–1800, med några senare undantag.

Men det är sant att de flesta kalkmålningarna vitkalkades *efter* reformationen, dock i betydelsen under en period av tre sekler och av flera olika anledningar. Några vitkalkades tidigt, som S:t Petri i Malmö 1555 och S:t Nikolai i Halmstad på 1580-talet, kanske under intryck av krypto-kalvinismen, många vitkalkades på 1600- och 1700-talen, då andra stilideal som nyklassicismen vann mark, enstaka in på 1800-talet, eller så förblev de synliga. De gamla, efter hand omoderna och smutsiga bilderna försvann då, för att en kort tid

därefter, från början av 1800-talet, åter väcka antikvariskt intresse, knackas fram och restaureras. Bilder har målats, målats över, vitkalkats, tagits fram och ibland täckts över igen. Kyrkan och dess bilder har således varit i ständig förändring på grund av skiftande behov, smak och möjligheter.⁴⁸

White church walls

The myth of wall paintings and the Reformation

It is a myth that medieval ecclesiastic wall paintings were white-washed during the Reformation. The myth lives on, as it is perceived as a simple explanation of the contrast between the white church walls and vaults at, e.g., Saint Peter's in Malmö and the colorful wall paintings of the Chapel of the Vendors there. The myth also finds support in some literature and on webpages, although it has been known since the end of the 19th century that the wall painting tradition continued after the Reformation. Evidence of this can be seen in the town church of Ronneby from 1586, and the tradition only died out during the period 1650–1800. The whitewashing took place over an extended period from the 16th century into the 19th century when the images had become old, outdated, and dirty. In Malmö, however, the images were whitewashed as early as 1555 and in Halmstad in the 1580s, perhaps because of so-called crypto-Calvinistic tendencies.

Noter

- 1 Holmberg 1990 s. 75; boken bygger på ett föreläsningsmanuskript från en doktorandkurs vid Lunds universitet 1972–1973.
- 2 Frederiksen 1987 s. 105ff; Bolvig 1996 s. 96ff.
- 3 Skansjö 2017.
- 4 *Danske Magazin* 3 VI, 1860 s. 108; Gardelin 2009; 2015 s. 152ff.
- 5 Engberg 2018 s. 133ff.
- 6 Karlsson 2015 s. 290.
- 7 Stangerup 1992 s. 35f; broder Jacob är en historisk person, som anses ha varit Kristians II:s yngre bror och en av författarna till gråbrödrakronikan.
- 8 Købke 1908 s. 141.
- 9 Troels-Lund 1914, VI s. 105f; svensk utgåva 1934, VI s. 104.
- 10 Hastrup 1941 s. 115; 1967 s. 206.
- 11 Exner & Finsen 1961 s. 61f.
- 12 T.ex. Dehn m.fl. 2008 s. 97; *Svenska kyrkan. Berättelser om kyrkor i Lunds stift, Rödö kyrka; Hällestads kyrka*; Crozier 2021.
- 13 Wetterberg 2017 s. 313.
- 14 Holmberg 1990 s. 75.

- 15 Magnus-Petersen 1895 s. xx.
- 16 Magnus-Petersen 1900 s. 69ff.
- 17 Rydbeck 1904 s. 82.
- 18 Severinsen 1917.
- 19 Severinsen 1917, spalt 46f.
- 20 T.ex. Madsen 2021 s. 37 för Danmark; Lindahl 2008 s. 190f för Sverige; Hiekkänen 2020 s. 75 för Finland.
- 21 Aston 2003; Spicer 2003.
- 22 Det finns en omfattande litteratur om reformationen och förhållandet till bilder, t.ex. Bugge 1975; Frederiksen 1979; Lindgren 1983 s. 7ff; 1999; Bolvig 1996; Wangsgaard Jürgensen 2011 s. 65ff; Bach-Nielsen 2017; Kolind Poulsen 2017.
- 23 Schwarz Lausten 1999; Bolvig 2003.
- 24 Schwarz Lausten 1968; Frederiksen 1987 s. 113f.
- 25 Hansen & Bøggild Johannsen 1993.
- 26 Frederiksen 1979; Lindgren 1983 s. 219ff; 1999; Saxtorp 1986 s. 14f; Kjær & Grinder-Hansen 1989 s. 78ff; Lillie 1992; Bolvig 1996 s. 117ff; Wangsgaard Jürgensen 2011 s. 65ff.
- 27 DK VIII: 1, 1948 s. 666; Frederiksen 1979; Lillie 1992 s. 14; Bolvig 1996 s. 117.
- 28 Frederiksen 1979 s. 14f; Kjær & Grinder Hansen 1989 s. 78; Lillie 1992 s. 14; DK IX: 28, 2015 s. 3060.
- 29 DK XVI: 1, 1968 s. 336f.
- 30 Saxtorp 1986 s. 226; Lillie 1992 s. 14.
- 31 Kjær & Grinder-Hansen 1989 s. 78.
- 32 Severinsen 1917 sp. 46f; DK V: 1, 1936–38 s. 434, 758.
- 33 Lillie 1992 s. 14.
- 34 Kjær & Grinder-Hansen 1989 s. 78.
- 35 DK XIX: 1, 1979 s. 384ff; Saxtorp 1986 s. 188, 190; Hastrup 1992c.
- 36 DK VIII: 2, 1951 s. 787f.
- 37 DK IV: 2, 1982 s. 1182f; V: 1, 1936, s 61; Hastrup 1992b.
- 38 SvK 123, 1968 s. 21f.
- 39 Nyborg 1978 s. 9, 35, 40; Frederiksen 1979 s. 15; Hastrup 1992a.
- 40 Bager 1946 s. 25; 1971 s. 265 med not 37; S:t Petri kyrkoräkenskaper, år 1555; ”anstötliga” måste vara Bagers egen bedömning, eftersom det saknas belägg för formuleringen i källan.
- 41 Wählin 1919 s. 29, 85f; Banning 1976 II, s. 290ff.
- 42 Kolberg 1980.
- 43 SvK IV: 1, 85, 1959 s. 48ff; Banning 1976 III, s. 44ff; 1984 s. 133ff.
- 44 Banning 1982 IV, s. 102ff; 1984 s. 129ff, 139ff.
- 45 T.ex. Lillie 1992 s. 13; Bolvig 2003; Ostensen 2013; Bøgh 2015; Søgaard Kristensen 2017.
- 46 Jfr Crozier 2021.
- 47 T.ex. Magnus-Petersen 1895 s. xx.
- 48 Tack till Gunilla Gardelin (Kulturen i Lund), Bodil Petersson (Linné-universitetet i Kalmar) och Asger Wienberg (Lund).

Referenser

Arkiv

Riksarkivet

Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, S:t Petri kyrkas räkenskaper 1550–1555, år 1555, s. 206–209.

Litteratur

- Aston, Margaret 2003. Worship and Iconoclasm. I: Gaimster, David & Gilchrist, Roberta (red.) *The Archaeology of Reformation 1480–1580*, s. 9–28. Leeds: Maney.
- Bager, Einar 1946. S:t Petri kyrka. I: Edström, Bengt (red.) *Malmö*, s. 21–33 Svenska stadsmonografier 24. Uppsala: Nyblom & Härshagen.
- Bager, Einar 1971. Malmö byggnadshistoria till 1820. I: Bjurling, Oscar (red.) *Malmö stads historia* 1, s. 253–406. Malmö: Malmö stad.
- Banning, Knud (red.) 1976–1982. *A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100–1600, Scania, Halland and Blekinge*, I–IV. Köpenhamn: Akad. forl.
- Banning, Knud 1984. *Kalkmalerierne i Skånes, Hallands og Blekinges Kirker 1100–1600*. Köpenhamn: Gad.
- Bolvig, Axel 1996. *Reformationens rindalister. Om kunst og arkitektur i 1500-tallets Danmark*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Bolvig, Axel 2003. Reformation or What? Whose and Which Reformation is Exposed in Danish Wall-Paintings? I: Gaimster, David & Gilchrist, Roberta (red.) *The Archaeology of Reformation 1480–1580*, s. 84–93. Leeds: Maney.
- Bach-Nielsen, Carsten 2017. Billedkunsten. I: Gregersen, Niels Henrik & Bech-Nielsen, Carsten (red.) *Reformationen i dansk kirke og kultur*, 1, s. 403–437. University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences 544. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Bugge, Ragne 1975. Holdninger til bilder i kirkene i Norge i Reformasjonsårhundredet. I: Blindheim, Martin (red.) *Fra Sankt Olav til Martin Luther. Foredrag fremlagt ved det tredje nordiske symposion for ikonografiske studier, Bårdshaug, den 21.–24. august 1972*, s. 195–206. Oslo: Universitetets oldsaksamling.
- Bøgh, Anders 2015. *Myte. Blev de danske kirkers kalkmalerier overkalket efter reformationen i 1536?* <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/myte-blev-de-danske-kirkers-kalkmalerier-overkalket-efter-reformationen-i-1536>
- Crozier, Alan 2021. Hur räknar man Guds bud? *Axess* 2021:2, s. 70. *Danmarks Kirker* Iff. Köpenhamn 1933ff. (förkortas DK)
- Danske Magazin* I iff. Köpenhamn 1745ff.
- Dehn, Erik, Jensen, Niels Aage & Guldborg Mikkelsen, Hanne 2009. *Gyldendals små opslagsbøger. Historie*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Engberg, Nils 2018. *Danmarks døde kirker. Middelalderens nedlagte kirker*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Exner, Johan & Finsen, Helge 1961. *Kirken i landskabet*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Frederiksen, Hans Jørgen 1979. Kalkmalerierne og billedproblemet i den danske kirke 1536–ca 1600. *ICO, Iconographisk post* 1979:3, s. 14–24.
- Frederiksen, Hans Jørgen 1987. Reformations betydning for den kirkelige kunst i Danmark. I: Frederiksen, Hans Jørgen (red.) *Reformations-perspektiver*, s. 100–126. Acta Jutlandica LXII: 3, Teologisk serie 14. Århus: Aarhus univ.-forl.
- Gardelin, Gunilla 2009. Stadsbilden i förändring. Rivningen av kyrkorna i Lund. I: Mogren, Mats, Roslund, Mats, Sundnér, Barbro & Wienberg, Jes (red.) *Triangelning. Historisk arkeologi vidgar fälten*, s. 96–109. Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund: Lunds Universitet.

- Gardelin, Gunilla 2015. *Kyrkornas Lund*. Archaeologica Lundensia XII. Lund: Kulturen i Lund.
- Hastrup, Ulla 1992a. Den hellige Familie og det pornografiske Helvede. I: Hastrup, Ulla (red.) *Danske kalkmalerier. Sengotik, 1500–1536*, s. 186–187. Köpenhamn: Nationalmuseet.
- Hastrup, Ulla 1992b. En aldrig overkalket udsmykning. I: Hastrup, Ulla (red.) *Danske kalkmalerier. Sengotik, 1500–1536*, s. 232–233. Köpenhamn: Nationalmuseet.
- Hastrup, Ulla 1992c. Kalkmaleri – tavelmaleri. I: Hastrup, Ulla (red.) *Danske kalkmalerier. Sengotik, 1500–1536*, s. 240–243. Köpenhamn: Nationalmuseet.
- Hansen, Anita & Bøggild Johannsen, Birgitte 1993. IMO LICET. Omkring Niels Hemmingsens billedsyn. I: Berg, Arne (red.) *Kirkearkæologi og kirkekunst. Studier tilegnet Sigrid og Håkon Christie*, s. 181–198. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Hastrup, Thure 1941. *Vore gamle Kirker*. 3. utg, 2 uppl. 1967. Köpenhamn: Gyldendal.
- Hiekkanen, Markus 2020. *Finlands medeltida stenkyrkor*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien.
- Holmberg, Rikard 1990. *Kyrkobyggnad, kult och samhälle. Landskyrkan i Lund forna ärkestift genom tiderna*. Lund Studies in Medieval Archaeology 8. (Manuskript från 1972–73). Stockholm Almqvist & Wiksell International.
- Hällestads kyrka: www.turistinformationlund.se/upplevelser/omgivning/hallestad
- Karlsson, Mattis 2015. *Konstruktionen av de heliga. Altarna i det medeltida Lunds stift*. Skånsk senmedeltid och renässans 23. Lund: Vetenskaps societeten i Lund.
- Kjær, Ulla & Grønder-Hansen, Poul 1989. *Kirkerne i Danmark, II. Den protestantiske tid efter 1536*. Köpenhamn: Boghandlerforl.
- Kolberg, Ludvig 1980. Överkalkningen av medeltidsmålningarna i Sankt Nicolai kyrka i Halmstad. *ICO, Iconographisk Post* 1980:1, s. 32–33.
- Kolind Poulsen, Hanne 2017. Billedforståelser i den protestantiske reformation. I: Høiris, Ole & Ingesman, Per (red.) *Reformationen. 1500-tallets kulturrevolution 1, Europa*, s. 345–370. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Købke, P(eder) 1908. *De danske Kirkebygninger*. Köpenhamn: G.E.C. Gad.
- Lillie, Eva Louise 1992. Kalkmalerierne efter reformationen. I: Hastrup, Ulla (red.) *Danske kalkmalerier. Sengotik, 1500–1536*, s. 13–53. Köpenhamn: Nationalmuseet.
- Lindahl, Göran 2008. Kyrkorna från reformationen till 1760. I: Dahlberg, Markus & Franzén, Kristina (red.) *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*, s. 177–234. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Lindgren, Mereth 1983. *Att lära och att pryda. Om efterreformatoriska kyrkmålningar i Sverige cirka 1530–1630*. Stockholm: Vitterhets- historie- och antikvitetsakad.
- Lindgren, Mereth 1999. Reformationen och bilden. I: André, Åke (red.) *Sveriges kyrkohistoria 3. Reformationstid*, s. 304–320. Stockholm: Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd.
- Madsen, Per Kristian 2021. Husene, de byggede og brugte. På besøg i middelalderens landsbykirke. I: Neldeberg Jørgensen, Hasse, Madsen, Per Kristian & Wass, Ingrid (red.) *Herrens Hus, Herrens Have*, s. 23–39. Köpenhamn: Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter / Nationalmuseet.
- Magnus-Petersen, J(ulius) 1895. *Kalkmalerier i Danmark*. Köpenhamn: C.A. Reitzel.
- Magnus-Petersen, J(ulius) 1900. *De gamle kalkmalerier i vore kirker*. Köpenhamn: G.E.C. Gad.
- Nyborg, Ebbe 1978. *Fanden på væggen*. Köpenhamn: Wormianum.

- Rydbeck, Otto 1904. *Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor*. Lund: Berlingska boktryckeriet.
- Ostensen, Benedicte 2013. Danske kalkmalerier overlevede reformationen. <https://www.kristendom.dk/danmark/danske-kalkmalerier-overlevede-reformationen>.
- Saxtorph, Niels M. 1986. *Danmarks kalkmalerier*. 1. utg. 1967. Köpenhamn: Politikens Forlag.
- Schwarz Lausten, Martin 1968. *Niels Palladius. Et bidrag til den danske kirkes historie 1550–60*. Kirkehistoriske studier 27. Köpenhamn: Alfa.
- Schwarz Lausten, Martin 1999. Reformationen i Skånelanden. I: Andrén, Åke (red.) *Sveriges kyrkohistoria 3. Reformationstid*, s. 321–331. Stockholm: Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd.
- Severinsen, P(eder) 1917. Hvem overkalkede Kalkmalerierne? *Kirke-Tidende* 2 Årg. Nr 3, spalt 44–48.
- Skansjö, Sten 2017. Den danska reformationen och Ystadsklostret. I: Ohlsson, Therese & Ohlsson, Anders (red.) *Grabrothrä kloster. Klostret i Ystad 750 år*, s. 122–141. Ystad: Ystads fornminnesförening.
- Spicer, Andrew 2003. Iconoclasm and Adaption. The Reformation of the Churches in Scotland and the Netherlands. I: Gaimster, David & Gilchrist, Roberta (red.) *The Archaeology of Reformation 1480–1580*, s. 29–41, Leeds: Maney.
- Stangerup, Henrik 1992. *Broder Jacob. Roman*. 1 utg. Köpenhamn 1991. Stockholm: Atlantis.
- Svenska kyrkan. Berättelser om kyrkor i Lunds stift, Röddinge kyrka. www.kyrkoguidertilundsstifts.se/skane_330.html
- Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium* 1ff, Stockholm 1912ff. (förkortas SvK). Kungl. Vitterhetsakademien.
- Søgaard Kristensen, Camilla 2017. Mytedrab. Reformationen tog ikke livet af kalkmalerier og klostre. <https://videnskab.dk/kultur-samfund/mytedrab-reformationen-tog-ikke-livet-af-kalkmalerier-og-klostre>
- Troels-Lund, Troels Fredrik 1914. *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*, VI, *Hverdag og Fest*. 4 utg. Köpenhamn: Gyldendal. Svensk utgåva 1934: *Dagligt liv i Norden på 1500-talet*, 6, *Vardag och fest*. Stockholm: Bonnier.
- Wangsgaard Jürgensen, Martin 2011. *Changing Interiors. Danish villages churches c. 1450 to 1600*. Köpenhamn: Københavns Universitet. Även: 2018, *Ritual and Art Across the Danish Reformation. Church interiors of Villages Churches 1450–1600*. Ritual et Artes 6. Turnhout: Brepols.
- Wetterberg, Gunnar 2017. *Skånes historia, II, 1376–1720*. Stockholm: Albert Bonniers.
- Wählin, Theodor 1919. *Malmö S:t Petri kyrka. Kortfattad historik och vägledning för besökande*. Malmö: Förlagsaktiebolaget.